

3. Романовська Л. Теорія і практика соціально-педагогічної підтримки діяльності дитячих громадських об'єднань України : [монографія] / Л. Романовська. – Хмельницький : ХНУ, 2011. – 376 с.
4. Поліщук Ю. Дитячі громадські об'єднання як засіб виховання підлітків / Ю. Поліщук // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2008. – № 15. – С. 124 – 127. – (Серія «Педагогіка, соціальна робота»).

Ірина Гайдамашко,

канд. пед. н., викладач,

Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія

ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ АГРЕСІЇ ПІДЛІТКІВ У ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ

У статті запропоновано авторське визначення поняття «соціально-педагогічна профілактика агресії підлітків». Розкрито зміст соціально-педагогічної профілактики агресії учнів підліткового віку у шкільному середовищі. Охарактеризовано підходи, об'єкти, суб'єкти, етапи, технології, форми та методи соціально-педагогічної профілактики агресії підлітків у загальноосвітньому навчальному закладі.

Iryna Haidamashko

CONCEPT AND CONTENTS OF SOCIAL AND PEDAGOGICAL PREVENTION OF AGGRESSION AMONG TEENAGERS AT SECONDARY SCHOOL

The article presents author's vision of social pedagogic prevention of teenagers' abuse. The contents of social pedagogic prevention of aggression of teens at school environment are outlined. The essence of objects, subjects, stages, technologies, forms and methods of social pedagogic prevention of aggression of teenagers at general educational establishment are examined.

Агресія підростаючого покоління є однією з важливих проблем не лише сучасного загальноосвітнього навчального закладу, а й всього українського суспільства. Підтвердженням цьому є численні педагогічні спостереження, опитування та статистичні дані. Збільшення числа підлітків, схильних до агресії, актуалізують проблему розгляду сутності та розробки змісту соціально-педагогічної профілактики агресії підлітків у шкільному середовищі. Визначення сутності цього поняття передбачає теоретичний аналіз та уточнення дефініції «соціально-педагогічна профілактика».

Аналіз опрацьованої літератури свідчить, що у царині соціальної педагогіки існує низка наукових напрацювань О. Безпалько, Р. Булатової, І. Зверєвої, А. Капської, І. Козубовської, М. Муртазалієвої, Р. Овчарової, В. Оржеховської та ін., які розкривають суть профілактики у контексті соціально-педагогічної діяльності. Так, дослідники трактують *соціально-педагогічну профілактику* як: сукупність державних, суспільних, соціально-медичних і організаційно-виховних заходів, які спрямовані на попередження, усунення чи нейтралізацію основних причин та умов, які викликають різноманітні соціальні відхилення негативного характеру та інші соціально небезпечні прояви у поведінці (Л. Завацька, Р. Овчарова, Т. Шаповал і Т. Гончаренко); державно-суспільний процес, який спрямований на усунення причин і умов, які провокують відхилення у поведінці людини і спонукають її до злочинів (М. Муртазалієва); система заходів соціального виховання, що спрямовані на створення оптимальної соціальної ситуації розвитку підлітка і сприяють прояву різних видів його активності (Р. Булатова).

С. Соловійова зазначає, що соціально-педагогічна профілактика має комплексний характер і спрямована на розробку різних концепцій, які передбачають використання методів, форм і заходів профілактичного характеру; здійснюється у соціумі і реалізується через цілеспрямований педагогічний вплив існуючих програм шляхом мобілізації всіх учасників профілактичного процесу [3, с. 19]. Окрім того, з огляду на розуміння соціальної ситуації розвитку підлітків, її об'єктивних і суб'єктивних аспектів, соціально-педагогічна профілактика спрямована на зміну різноманітних зовнішніх і внутрішніх факторів, а також умов соціального виховання або зміни їх взаємодії.

У процесі нашого дослідження з'ясовано, що сутність соціально-педагогічної профілактики агресії дослідники трактують як: комплекс соціальних і педагогічних заходів, спрямованих на попередження рецидиву агресії її суб'єктів, які зазнали негативний вплив оточуючого середовища (Д. Соловійов [2]); створення особливих педагогічних умов, які сприяють зниженню та перешкоджають поширенню цього явища у суспільстві (К. Тільманн [6]); розробку і втілення спеціальних проектів, які спрямовані на формування толерантної поведінки, поліпшення загального мікроклімату у сім'ї, школі, класі, групі, захист та підтримку жертв шкільного третирування (Д. Олвеус [5]).

На основі узагальнення наукових напрацювань соціальних педагогів, пропонуємо авторське визначення поняття *соціально-педагогічна профілактика агресії підлітків* як сукупності освітньо-профілактичних заходів, що є складовою частиною навчально-виховного процесу та спрямовані на попередження або нейтралізацію чинників агресії, формування у підлітків умінь і навичок конструктивної

взаємодії та спілкування, толерантної поведінки, створення атмосфери взаємоповаги, довіри та умов їх успішної соціалізації.

Закономірно, що зміст соціально-педагогічної профілактики агресії підлітків буде різним, залежно від чинників та особливостей середовища, у якому спостерігається прояв досліджуваного явища. Схематично зміст соціально-педагогічної профілактики агресії підлітків у загальноосвітніх навчально-виховних закладах, представлено на рис. 1.

Рис. 1. Зміст соціально-педагогічної профілактики агресії підлітків у загальноосвітньому навчальному закладі

Ми поділяємо наукову позицію О. Приступи стосовно того, що соціально-педагогічна профілактика негативних явищ ґрунтується на інтросоціальному та екстрасоціальному підходах [1, с. 13]. У контексті нашого дослідження, враховуючи чинники виникнення агресії підлітків, вважаємо, що соціально-педагогічна профілактика агресії підлітків має реалізовуватися у межах зазначених підходів. Так, інтросоціальний підхід передбачає врахування впливу внутрішніх особливостей підлітка на повноцінне становлення його особистості, що спричинили виникнення агресії: вікові особливості розвитку; біологічні та психологічні чинники агресії. Екстрасоціальний підхід полягає в урахуванні усіх зовнішніх процесів, що ймовірно можуть спровокувати агресію підлітка. До них відносяться соціальні та ситуативні фактори виникнення агресії.

У процесі профілактики агресії підлітків соціальному педагогу варто пам'ятати, що підліток знаходиться у тісній взаємодії із соціальним мікросередовищем, суб'єкти якого здійснюють вплив (як позитивний, так і негативний) на формування його особистості. Саме тому в процесі здійснення соціально-педагогічної профілактики фахівець має спрямувати свою діяльність на мікросоціум учня (педагоги, батьки, група ровесників). Відповідно об'єктами соціально-педагогічної профілактики агресії є: підлітки, їх батьки, педагоги загальноосвітнього навчального закладу.

У процесі здійснення соціально-педагогічної профілактики агресії підлітків важливою є співпраця соціального педагога із шкільним психологом, батьками та вчителями освітнього закладу. У цьому контексті вагомим є наукова праця Л. Соломіної, яка трактує спільну діяльність суб'єктів навчально-виховного процесу як систему їх спеціально організованої взаємодії в якості колективного суб'єкта щодо подолання агресивної поведінки підлітків у загальноосвітньому закладі [4, с. 254]. Таким чином, суб'єктами соціально-педагогічної профілактики агресії підлітків у шкільному закладі є соціальний педагог, психолог, батьки та педагоги, оскільки їх співпраця, цілеспрямовані та узгоджені дії забезпечують ефективність процесу попередження і подолання агресії учнів.

Розкриваючи зміст соціально-педагогічної профілактики агресії підлітків, ми визначили основні завдання соціального педагога у роботі з батьками та педагогами щодо профілактики означеного явища:

- 1) сформувати і/або розширити знання про вікові та індивідуальні особливості підлітків,
- 2) сформувати знання щодо чинників виникнення агресії та особливостей її прояву у підлітковому віці;
- 3) підвищити психолого-педагогічну грамотність батьків та педагогів;
- 4) допомогти оволодіти технологіями, методами та прийомами попередження та подолання агресії підлітків.

Для успішної соціально-педагогічної профілактики агресії учнів підліткового віку важливо виокремити етапи її проведення. У науковій літературі дослідники визначають різні етапи профілактичної роботи: визнання наявності проблеми, складання плану дій реалізації програми, виконання програми (О. Барліт); анкетування, тестування, в якому беруть участь всі учасники навчально-виховного процесу і його результати

є основою для впровадження психолого-педагогічних заходів), проведення відкритої педагогічної ради (озвучення та оцінка результатів тестування, розробка превентивної стратегії для сім'ї та освітнього закладу), складання довготривалої програми профілактики агресії та насилля у школі (Д. Олвеус); актуалізація проблеми на рівні дітей і дорослих, «сигналізація» (актуалізація проблеми на рівні прийняття сигналу і розробки подальших дій), супровід пар «агресор-жертва» і окремих представників (І. Кондракова).

На основі аналізу наукових напрацювань і практики нами виокремлено такі *етапи* соціально-педагогічної профілактики агресії підлітків в освітньому середовищі:

1. Встановлення контакту, що передбачає створення атмосфери дружелюбності, довіри, щирості та забезпечення сприятливого психологічного мікроклімату у шкільних колективах.

2. Діагностика проявів агресії, що полягає у своєчасному виявленні агресії у підлітковому середовищі. Варто зазначити, що у процесі діагностичної роботи соціальний педагог повинен використовувати різнопланові методики діагностики агресії, оскільки це дає можливість отримати розширену інформацію щодо наявності агресії, її рівня, спрямованості, причини виникнення, форми прояву тощо. Цей етап передбачає використання таких діагностичних методів та відповідних методик: метод спостереження (Діагностичні критерії агресивності підлітків (М. Алворд, П. Бейкер), метод експертних оцінок (Анкета для педагогів «Критерії агресивності дитини (Г. Лаврентьєва, Т. Титаренко)»), опитування (Питальник Басса-Дарки, методика А. Ассінгера, методика «Агресивна поведінка» (Є. Ільїн, П. Ковальов), тест агресивності (Опитувальник Л. Почебут), опитувальник ADOR, методика «Особистісна агресивність і конфліктність» (Є. Ільїн, П. Ковальов), проєктивні методики (Тест Розенцвейга, методика «Тест руки», методика «Автопортрет», методика «Неіснуюча тварина», методика «Малюнок сім'ї») та ін.

3. Планування впливів, що передбачає добір/визначення оптимальних технологій, форм, методів з попередження та подолання агресії підлітків у шкільному середовищі, розробка програми для освітнього закладу, її обговорення та затвердження на педагогічній раді.

4. Реалізація запланованих заходів та програм щодо попередження і подолання агресії підлітків у шкільному середовищі.

5. Моніторинг результативності, який спрямований на перевірку ефективності реалізованих профілактичних впливів.

6. Корекція, що передбачає внесення змін до запланованих профілактичних впливів з метою підвищення їх ефективності.

Аналіз наукової літератури (І. Зверєва, А. Капська, І. Пінчук і С. Толстоухова) з проблеми дослідження свідчить, що провідними формами організації соціально-педагогічної профілактики негативних явищ є: масова, групова та індивідуальна. Відповідно до нашого дослідження, зазначені форми превентивної роботи передбачають використання відповідних інноваційних технологій (коло, медіація, екстрене втручання, соціальне навчання, педагогіка переживання/проживання, розгорнуті програми для школи), форм (тематичні тижні, «чорна скринька», круглий стіл, конференція, телефон довіри, усний журнал, поширення просвітницької інформації) та методів (бесіда, тренінг, дискусія, консультування) попередження агресії підлітків в освітньому середовищі.

Таким чином, соціально-педагогічна профілактика агресії підлітків у загальноосвітньому навчальному закладі вимагає застосування комбінованих заходів, які мають носити системний характер та бути невід'ємною складовою навчально-виховного процесу. Робота соціального педагога щодо попередження та подолання агресії підлітків має ґрунтуватися на інтросоціальному та екстрасоціальному підходах; здійснюватися в атмосфері взаємоповаги і довіри, у співпраці з батьками підлітків, шкільним психологом, педагогами; бути поетапно спланованою та реалізованою. Крім того, соціальний педагог має оперувати різноплановими технологіями, формами та методами попередження агресії та вміти застосовувати їх відповідно до проблемної ситуації (як в окремому поодинокому випадку спалаху агресії, так і побудови цілісної системи профілактичних заходів для всього навчального закладу).

ЛІТЕРАТУРА

1. Приступа Е. Социально-педагогическая профилактика девиаций социального здоровья школьника : автореф. дис. на соискание науч. степени д-ра пед. наук : 13.00.02 «Теория и методика обучения и воспитания» / Е. Приступа. – М., 2008. – 40 с.
2. Соловьев Д. Моделирование социально-педагогической превенции агрессии школьников подросткового возраста [Электронный ресурс] / Д. Соловьев // The Emissia. Offline Letters. Электронное научное издание (научно-пед. Интернет-журнал). – Режим доступа : <http://www.emissia.org/offline/2012/1759.htm>. (Дата обращения: 21.01.2013)
3. Соловьева С. И. Социально-педагогическая профилактика наркомании в школьной среде во Франции : автореф. дис. на соискание науч. степени. канд. пед. наук : 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / С. Соловьева. – Ярославль, 2005. – 22 с.
4. Соломина Л. Совместная деятельность педагогов школы и родителей по коррекции агрессивного поведения подростков : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Л. Соломина. – Воронеж, 2010. – 281 с.

5. Olweus D. Aggression in the schools. Bullies and whipping boys / D. Olweus. – Washington : Hemisphere Publishing Corporation, 1978. – 218 p.
6. Schullergewalt : als Schulproblem: verursachende Bedingungen, Erscheinungsformen und pädagogische Handlungsperspektiven / K. Tillmann. – 2. Aufl. – Weinheim : Juventa Verlag, 2000. – 365 s.

Наталія Гітун,
канд. філос. н., доцент,
Луцький інститут розвитку людини
Університету «Україна»

ТЕХНОЛОГІЇ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ДЕЗАДАПТОВАНИМИ ДІТЬМИ І ПІДЛІТКАМИ

У статті розкрито проблеми технології соціальної роботи з дезадаптивними дітьми та підлітками\$ увага зосереджена на організаційних та конкретних технологіях соціальної роботи.

Nataliia Hitun

TECHNOLOGIES OF SOCIAL WORK WITH MALADJUSTED CHILDREN AND TEENAGERS

The article features the problem of technologies of social work with maladaptive children and adolescents\$ focuses on organizational and specific technologies of social work.

За останнє десятиріччя неодноразово об'єктом дослідження українських вчених ставала сім'я, оскільки за офіційними даними в Україні розпадається кожна друга сім'я – кількість розлучень по країні в цілому сягає 60%. При цьому різні аспекти сім'ї вивчали: Т. В. Буленко, Т. В. Говорун, Т. С. Журбицька, В. Я. Титаренко, О. М. Шарган, (психолого-педагогічні проблеми функціонування кризової сім'ї); О. Ф. Бондаренко, Л. Ф. Бурлачук, С. Д. Максименко (діагностика та корекція методів сімейного психологічного консультування); О. В. Волошок (функціонально неспроможна родина); А. А. Бесєдін (дисфункціональна родина); Т. Г. Жаровцева, В. М. Шахрай (соціально-педагогічні аспекти роботи з дітьми з неблагополучних сімей); І. Д. Зверева, Ж. В. Петрочко, А. В. Мудрик, М. А. Галагузова.

Мета статті – дослідити технології соціальної роботи з дезадаптованими дітьми і підлітками.

Соціальна дезадаптація – це процес, який може бути зворотним. На думку багатьох вчених і практиків, можна не тільки попереджувати відхилення в соціальному розвитку дітей і підлітків, а й управляти процесом ресоціалізації соціально дезадаптованих дітей і підлітків.

Формування нової соціальної політики щодо профілактики дитячої бездоглядності і соціального сирітства передбачено у Законі України «Про охорону дитинства» (26.04.2001 р.). Саме цей закон вперше створив всебічну базу для захисту прав дітей на основі системного підходу (дитина – сім'я – суспільство) [5, с. 342].

Види соціальної роботи з дітьми визначає Закон України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю» (21.06.2001 р.). Для повноцінної соціальної роботи з дезадаптованими дітьми та підлітками необхідне створення для них системи закладів, завданнями яких мають бути:

- профілактика бездоглядності, бродяжництва, дезадаптації;
- психолого-медична допомога дітям, які потрапили з вини батьків чи у зв'язку з екстремальною ситуацією (в т.ч. і з фізичним і психологічним насильством) у безвихідне становище;
- формування у дітей та підлітків позитивного досвіду соціальної поведінки, навичок спілкування і взаємодії з оточуючими людьми;
- виконання опікунських функцій у ставленні до тих, хто залишився без батьківської уваги і турботи, засобів до існування;
- психологічна і педагогічна підтримка, що сприяє подоланню кризових станів особистості;
- сприяння поверненню в сім'ю;
- забезпечення можливості отримати освіту;
- турбота про подальший життєустрій дітей.

Іншими словами, основна мета діяльності таких закладів – соціальний захист і підтримка дітей, їх реабілітація і допомога в життєвому визначенні [5, с. 289].

Значну роль у роботі з проблемними дітьми та підлітками відіграють служби у справах неповнолітніх. Служба у справах неповнолітніх районних держадміністрацій (міськвиконкомів) здійснює практично всю діяльність по захисту прав і законних інтересів неповнолітніх. За обсягом своїх можливостей і повноважень вона є основною ланкою в структурі органів і служб, на яких покладена конкретна робота з неповнолітніми.

Служба у справах неповнолітніх разом з кримінальною міліцією у справах неповнолітніх бере участь у перевихованні підлітків, які: відбували покарання у вигляді позбавлення волі у ВТК; засуджені до покарання,